

Sadoqat DO'STYOROVA,
Qarshi davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: sadoqatdustyorova92@mail.ru

Axborot texnologilari va menejment universiteti dotsenti, PhD Z.Kenjayeov taqrizi asosida

EXPLANATION OF THE CONCEPT OF SPIRITUALITY IN THE WORK OF YUSUF KHOS HAJIB "KUTADGU BILIG"

Annotation

This article highlights Yusuf Khos Hajib's view of the perfect man in his work "Kutadgu Bilig" ("Wisdom of Knowledge"), which in a purely Turkic language calls all the characteristics of human spirituality not "spirituality", but "knowledge", identifying the word "spirituality" with "knowledge" and embodying in artistic images the knowledge that a person must acquire to enrich his spiritual world, that is, the path to achieving happiness.

Key words: Spirituality, spiritual, spirituality, morality, virtue, ethics, perfection, knowledge of Kutadgu, kut, wealth, happiness, blessing, knowledge, justice, state, mind, contentment, full land.

ОБЪЯСНЕНИЕ ПОНЯТИЯ ДУХОВНОСТИ В ПРОИЗВЕДЕНИИ ЮСУФА ХОСА ХАДЖИБА «КУТАДГУ БИЛИГ»

Аннотация

В данной статье освещается взгляд Юсуфа Хос Хаджиба на совершенного человека в его произведении «Кутадгу билиг» («Мудрость знания»), который на чисто тюркском языке называет все характеристики духовности человека не «духовностью», а «знанием», отождествляя слово «духовность» со «знанием» и воплощая в художественных образах те знания, которые человек должен приобрести для обогащения своего духовного мира, то есть пути достижения счастья.

Ключевые слова: Духовность, духовный, духовность, мораль, добродетель, нравственность, совершенство, знание Кутадгу, кут, богатство, счастье, благословение, знание, справедливость, государство, разум, довольство, полная земля.

YUSUF XOS HOJIBNING "QUTADG'U BILIG" ASARIDA MA'NAVIYAT TUSHUNCHASINING YORITILISHI

Annotatsiya

Mazku maqola Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida inson ma'naviyatiga xos bo'lgan jamiki xususiyatlarini "ma'naviyat" deb emas, sof turkiy tilda "bilig" deb keltirib, "ma'naviyat" so'zini "bilim" bilan tenglashtirgani va insonning ma'naviy dunyosini boyitishda egallashi lozim bo'lgan bilimlarni, ya'ni baxt-saodatga erishish yo'llarini badiiy obrazlarda gavdalandirib ko'rsatib berilganini, komil inson haqidagi qarashlarini yoritadi.

Kalit so'zlar: Ma'naviyat, ma'naviy, ruhoniyat, maoniy, fozil, axloqiy, komil, komillik, Qutadg'u bilig, qut, boylik, baxt, baraka, bilig, adolat, davlat, aql, qanoat, tugal er.

Kirish. Inson o'zining aqliy, ruhiy, hissiy dunyosini, imon-e'tiqodini umumlashtirib har xil tushunchalar yordamida ifodalagan. Ulardan ba'zilar ancha umumiy va keng mazmunda qo'llangan bo'lsa, ba'zi birlaridan inson ichki dunyosining aniq bir tomonlarini, qirralarini, yoki aniq holatini ifodalashda foydalanilgan. Eng umumiy tushunchalardan biri sifatida "ma'naviyat" tushunchasi vujudga kelgan. O'z navbatida ma'naviyatning turli jihatlari, tomonlari, maqomi, bosqichlari ilm-fanda, adabiyotda, falsafada o'z aksini topgan. Masalan: hirs, nafs, ibo, hayo, sadoqat, vafo, imon, e'tiqod, sahiylik, komillik, komil inson, o'zligini bilish, Ollohni tanish, maorif, ma'rifat, haqiqatga intilish va hokazo. Ezgulikni anglatuvchi tushunchalar bilan birga uning muqobili bo'lgan yovuzlik, vijdotsizlik, axloqsizlik, joxillik, yovuzlik, baxillik va hokazo tushunchalar ham muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Chunki bu tushunchalarsiz inson ezgulikni, ma'naviyatni teran o'rgana olmagan.

Inson hayotida katta ahamiyatga ega bo'lgan narsalardan bir qismi uning jismoniy yashashi, moddiy ehtiyoji bilan bog'liq bo'lgan. Ikkinchisi, odamlarning aqli, bilimlari, bir- biriga bo'lgan munosabati, jamoada o'zaro qo'llab-quvatlashi, birgalikda harakat qilishi, qiziqishi, ichki ruhiy kechinmalari, hayoliy dunyosi va hokazolar ham nihoyatda zarurligini anglab bo'lgan.

Yangi O'zbekistonni barpo etish, uchinchi Renessans poydevorini yaratuvchi barkamol avlodni tarbiyalashda ma'naviyatning ahamiyatini Prezident Shavkat Mirziyoyev o'zining ko'plab asarlarida alohida ta'kidlagan. Xususan, "Yangi O'zbekiston strategiyasi" asarida shunday yozgan: "Biz uchun ma'naviyat – insonlar o'rtasidagi o'zaro ishonch, hurmat va e'tibor, xalq va davlat kelajagini birgalikda ko'rish yo'lidagi ezu intilishlar, ibratli fazilatlar majmasidir.

Boshqacha aytganda, ma'naviyat – jamiyatdagi barcha siyosiy-ijtimoiy munosabatlarning mazmuni va sifatini belgilaydigan poydevordir" [1]

Yangi O'zbekistonning yangi erkin kamol topgan yuksak ma'naviyatli insonini tarbiyalash uchun, avvalo ma'naviyat tushunchasi mazmun-mohiyatini, uning zamon talablariga moslashib rivojlanishini o'rganish zarur. Bu tushuncha mumtoz adabiyotimizda allomalarimiz tomonidan keng qo'llanilgan, ayniqsa nafs va hirsni yengib, Ollohni va o'z shaxsini, yashashdan maqsadini anglashda, komillikka erishishda ma'rifatli, ma'naviyatli bo'lishning ahamiyatini ta'kidlaganlar.

Yusuf Xos Hojib ham o'zining "Qutadg'u bilig" asarida insonning ma'naviy dunyosini boyitishda egallashi lozim bo'lgan bilimlarni, ya'ni baxt-saodatga erishish yo'llarini badiiy obrazlarda gavdalandirib ko'rsatib beradi. U inson

ma'naviyatiga xos bo'lgan jamiki xususiyatlarini "ma'naviyat" deb emas, sof turkiy tilda "bilig" deb keltirib, "ma'naviyat" so'zini "bilim" bilan tenglashtirgan va insonni baxtli qiladigan narsa bu – bilim deb aytgan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida ma'naviyat masalasi yoritilishi va insonning ma'naviy dunyosini boyitishdagi xizmati bir qator olimlar va tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Xorij olimlaridan B.Y. Vladimirtsov aynan turkiy xalqlar madaniyati jihatidan, P.P.Vernadskiy va A.N.Kononovlar axloqiy jihatlaridan kelib chiqib o'rgangan. O'zbek olimlaridan S.I.Ibragimov, M.Qosimov, G'.Karimova, Sh.Shohmuhameddovlar asarning ma'naviy, axloqiy, falsafiy jihatlarini, davlat boshqaruvi, komil inson, adolat, tenglik, axloq, insonparvarlik qarashlarini tahlil qilib o'rganishgan. Tadqiqotda Qosimjon Sodiqov, Manzar Abdulkayrov, Ismoil Soifnazarovning maqolalari o'rganildi va foydalanildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanilgan: tizimlilik, tarixiylik va mantiqiylik, analiz va sintez, obyektivlik, vorisiylik va yangilanish, qiyoslash, umumlashtirish va boshqa dialektik usullar.

Tahlil va natijalar. Yusuf Xos Hojib inson hamma narsaga bilim orqali erishadi: yaxshi hushmuomalaliylik, mehr-oqibat, vafo, sadoqat, fidoiylik, adolatli bo'lish va hokazo. Bularning hammasi axloqiy bilimlardir Tabiat va jamiyatga xos jihatlar esa ilmiy bilimlar orqali o'rganiladi. U inson hayoti davomida bilishi mumkin bo'lmagan narsa yo'qligini hamda bilim bilan yechilmaydigan hech bir jumboq bo'lmashligini aytib, faqatgina bilim osmon sari yo'l ochib berishini, buning uchun esa to'xtamasdan va tinmasdan ilm olish lozimligini uqtiradi.

"Jami ezguliklar bilim nafidur,

Bilim hatto osmon sari yo'l ochur" [2]

Yuqoridagi bayti orqali adib o'zining falsafiy qarashlarida islomdagi so'fiylik ta'limoti o'z ta'sirini ko'rsatgan deyishimiz mumkin. "Bilim hatto osmon sari yo'l ochur" deganda tasavvufdagi Haq yo'liga erishish ya'ni, Oloh vasliga erishni nazarda tutganligi yaqqol ko'rinib turibdi. Yusuf Xos Hojibning o'zi tariqatparvar bo'lmagan bo'lsada, parhezdorlarga nisbatan hurmati yuqori ekanligini ham ta'kidlagan edi.

Mutafakkir asarni "Qutadg'u bilig" deb nomlashining o'zidanoq inson ma'naviyati, e'tiqodi asosini bilimlar tashkil qilishini ta'kidlagan. Boshqacha aytganda, ma'naviyatning negizi, Forobiy talqiniga ko'ra, ijobiy bilimlar tizimidir.

Yusuf Xos Hojib asarida bilimning insonyat kamoloti uchun qanchalik foydasi borligini, bilimli insonlarga yuksak ta'riflar berganini va shu bilan birga bilimsiz insonlarning tuban va razilliklarini o'z o'g'itlarida qayta-qayta ta'kidlaganini ko'rishimiz mumkin.

Elga bek bo'lmoqqa bilimdir moya,

Bilimsiz aql ishga qilmas kifoya,

Xato qilsa bek, ey baxtiyor sardor,

Hukm-amri cho'kmasdan davolash darkor.

Bu beklilik dardiga davo bilim, bil,

Ey hushxulq, idrokdan unga shifo qil [3]

"Qutadg'u bilig" dagi "qut" so'zi turkiy tilda "boylik", "baxt", "baraka" [4] degan ma'noni bildirsa, "bilig"(yoki "bilik") esa eski turkiy tilda "bilim", "ilm", "aql" (Keturdilar hakimi nuqtadonni, Bilik birla jahon ichra jahonni. A. Navoiy, Farhod va Shirin) ma'nosini ifodalaydi [4]. Ijtimoiy ong, o'zlikni anglash, oliy maqsadlar qo'yish, maqsadga intilish – bu tushunchalarning hammasi "Qutadg'u bilig", ya'ni yaxshilikka, ezgulikka, baxt-saodatga qaratilgan bilimlardir.

Inson ma'naviy dunyosini yoritib beradigan "ma'naviyat" va "ma'naviy" tushunchasi bilan bir qatorda mumtoz allomalimiz "ruhoniyyat", "maoniy", "fozil",

"axloqiy", "komillik" tushunchalarini ham qo'llagan. "Ruhoniyyat" tushunchasi sharq va g'arb mumtoz adabiyotida dunyoviy tushunchadan ham ko'proq diniy mazmunda ishlatilgan. Din arboblari bejiz ruhoniylar deb atalmaydi.

Yusuf Xos Hojib esa o'z asarida ota-bobolarimizning komil inson haqidagi qarashlarini, komil inson o'zida shakllantirishi va rivojlantirishi kerak bo'lgan bilimlarni: adolat, davlat, aql va qanoatni turli badiiy obrazlar orqali majoziy ma'noda gavdalantiradi. Adolat – podshoh Kuntug'di, davlat – vazir Oy to'ldi, aql – vazirning o'gli Ugdilmish va qanoat – O'zgurmish timsolida tasvirlagan. Inson komillikka qanday erishishi mumkinligini esa qahramonlarining hayot yo'li, bir-biri bilan suhbat, bahs-munozarasi, savol-javobi, pand-nasihati orqali ko'rsatib bergan. U Komillikka erishgan insonni "tugal er" (tugal kishi) deb keltirgan. Biz o'sha davrning qarashlaridan va qadriyatlaridan kelib chiqib aytadigan bo'lsak, Yusuf Xos Hojib "Tugal er" deb faqat er yigit kishiga nisbat berganini ko'rishimiz mumkin. Bu orqali esa o'z davri jamiyatida asosiy mas'uliyat ham yigit kishi zimmasida ekanligini ham ko'rsatib beradi.

Mutafakkir kishining ma'naviy yuksalishida ikki bosqichni ajratadi: birinchisi – balog'at; bunga ixlos qilsa, har bir bilimli, uqishli kimsa erishuvi mumkin. Kishi kamolotining ikkinchi bosqichi tugallikdir. Unga har kimsaning yetishuvi mushkul. Adibning takidlashicha, tugal erda ikki sifat uyg'unlashmog'i kerak: biri – bilim; ikkinchisi – (zakovat). Ana shu sifatleri bilan kishi tugallikka erishadi deb yozadi:

Bu ikkisi biriksa, bo'lur er tugal,

Tugal er ajunug' tamam er tugal.

(Tarjimasi: Bu ikkisi biriksa, kishi tugal bo'ladi. Tugal er olamni tugal qo'lga oladi) [5].

Yusuf Xos Hojib ham, Abu Nasr Forobiy "Fozil odamlar shahri" asarida yoritganidek odob-axloq, ilm, insoniylik va adolat doirasida fikr yuritadi hamda podshoh va amaldorlardan tortib dehqonu hunarmandgacha ya'ni jamiyatdagi barcha toifalarning vazifalari haqida o'z mulohazasini keltiradi. Ko'rishimiz mumkinki Yusuf Xos Hojib ham, Abu Nasr Forobiy ham o'z zamonasidagi jamiyatning axloqiy meyorlaridan kelib chiqib insonning jamiyat oldidagi vazifasi va burchlarini tushuntirib berishga harakat qilgan va hozirgi zamonaviy tilda izohlanayotgan o'z davrining "ideal inson"ni yoritib bergan. "Har bir shaxs baxt-saodatga eltuvchi faoliyat bilan qancha uzoqroq va avvalgidan yanada yaxshiroq shug'ullanaversa uning ko'ngli, ruhiy holati ham shunga muvofiq komilroq, fozilroq bo'lib borad. Kamolot orqali, baxt-saodatga intiluvchi zot qalbi tobora poklanib, yaxshiliklar qilganiga o'zining ham ko'ngli o'sib, zavqi oshib boraveradi" [6].

Ma'naviyat tushunchalari hisoblanadigan "tenglik", "adolat" ni Yusuf Xos Hojib shunday deydi:

Ko'nilik uzala kesan – men ishig,

Adirmas – ma begsig ya qulsig' kishig [7]

(Tarjimasi: Ishni to'g'rilik, ya'ni adolat yuzasidan hal qilaman, Bek yo qulni farqlab o'tirmayman)

Bunda adolatni "to'g'rilik" tushunchasi bilan izohlaydi. Jamiyatdagi ijtimoiy mavqedan qat'iy nazar barcha insonlarni teng, barobar ekanligini va ularga adolat me'zonlari birdek qo'llanilishi kerakligi izohlanayotganligini ko'rishimiz mumkin.

Xulosa. Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida o'z davrining ilg'or ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy – axloqiy masalalari madaniyati, ilm-fani, urf-odati va an'analari, tutmush tarzi, qadriyatleri, e'tiqodiy qarashlari, o'g'il-qiz tarbiyasi, kishining ichki ma'naviy olami, uning fazilatlarini yoritib bergan. U komil insonning asosiy xususiyatlarini quyidagicha talqin qilib bergan: bilimli inson o'zidagi bilimini to'g'ri qo'llay olishi, adolatli inson esa har bir ishda adolat bilan

ish yuritishi va jamiyatdagi muvozanatni ta'minlay olishi kerakligini, axloqli va pok inson bo'lish uchun esa amali, so'zi va niyati pok bo'lishini, mas'uliyatli inson bo'lish uchun o'z bilimini va kuchini faqatgina o'z manfaatiga yo'lida qo'llamay, jamiyat farovonligi yo'lida ham sarflashi kerakligini, ichki dunyosi boy, nafsini jilovlay oladigan, ma'naviy-axloqiy qadriyatlarga amal qiladigan inson ma'naviy boy inson ekanligini ko'rsatib berolgan.

Aytishimiz mumkinki Yusuf Xos Hojib inson ma'naviyatini nafaqat diniylik, shuningdek dunyoviylik mazmunida ham yoritib bergan. Turkiy xalqlar axloqiy ongi, diniy va dunyoviy madaniyati va ma'naviyatining yanada chuqurroq o'rganilishiga Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" dostonining ahamiyati yuqori hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Янги ўзбекистон стратегияси [Матн] / Ш.М.Мирзиёев. – Тошкент: "Ўзбекистон" нашриёти, 2021. – 267-б.
2. Каримов Қ. Илк бадий дoston. – Тошкент, 1976. – 30 б.
3. Ю-91 Юсуф, Хос Ҳожиб
4. Қутадғу билиг / Юсуф Хос Ҳожиб. (2-нашр) – Тошкент: Akadernashr, 2016. 540 б
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 га яқин сўз ва сўз бирикмаси, Ж, V. Шукрона – Ҳ / Масъул муҳаррир А. Мадвалиев. – Т.: "Ўзбекистон нашриёти" давлат унитар корхонаси, 2020. – 389б; 260б
6. "O'zAS", 2010-yil 10-dekabr, 50-son.
7. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. 2-nashri, T.: 2012. 45-46-b.
8. Юсуф Хос Ҳожиб, "Қутадғу билиг". – Т.: Ўзбекистон ССР "Фан" нашриёти, 1972.